

показателів уголовної статистики різних держав дозволить отримати нові дані щодо закономірностей, тенденцій і ефективності уголовно-правового регулювання.

Таким чином, запропонований метод дозволить розширити сферу суб'єктивності в діяльності законодавця, створити наукову базу для конструювання санкцій, відповідаючих дійсним соціальним потребам уголовно-правового регулювання, забезпечити розвиток компаративістських досліджень.

О. В. Козаченко, д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін ВСП «Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТОВНІ ТА СУТТЄВІ ВЛАСТИВОСТІ ПОКАРАННЯ

У тезах на підставі доктринального визначення та генези інституту покарання досліджуються змістовні, суттєві та якісні властивості покарання як особливого виду кримінально-правового заходу. Вносяться пропозиції щодо підвищення ефективності покарання в умовах домінування принципу верховенства права.

В тезисах на основании доктринального определения и генезиса института наказания исследуются содержательные, сущностные и качественные свойства наказания как особого вида уголовно-правовой меры. Вносятся предложения по повышению эффективности наказания в условиях доминирования принципа верховенства права.

The substantive, essential and qualitative features of punishment as a special type of criminal legal means have been examined in the theses on the basis of doctrinal definition and the genesis of penalties institute. The propositions are made to improve the efficiency of punishment under the domination of the rule of law.

Визначення й аналіз змістовних і суттєвих характеристик покарання неможливе без урахування міждисциплінарних зв'язків, які виступають одночасно як чинник оптимізації здійснення кримінально-правового впливу на особу, що вчинила злочинне діяння, так й критерій визначення ефективності такого впливу. Дійсно, в сучасних умовах розвитку кримінального права великого значення набувають дослідження його базових положень крізь призму визнання необхідності міждисциплінарної інтеграції.

Міждисциплінарні зв'язки, в яких константою виступає кримінальне право, віддзеркалюють комплексний підхід, що базується як на правових (взаємодія з положеннями конституційного, кримінального процесуального, цивільного та інших галузей законодавства), так і морально-етичних засадах, які, у свою чергу, виступають невід'ємною умовою здійснення необхідного і достатнього впливу на особу, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом як злочин. При цьому слід ураховувати, що метою виявлення і дослідження міждисциплінарних зв'язків у контексті визначення змістовних та суттєвих властивостей покарання виступає актуалізація знань про покарання як особливий і обґрунтовано домінуючий вид заходу кримінально-правового впливу.

Багатоаспектність визначення поняття покарання, що виступає стрижневим елементом кримінального права, продиктована варіативністю розуміння покарання, яке сформувалося в умовах розвитку кримінально-правової доктрини. Нормативне розуміння покарання базується на врахуванні суттєвих і змістовних ознак покарання, до яких віднесені такі властивості останнього: покарання виступає особливою формою здійснення державного примусу; застосування покарання базується на доведенні в установленому законом порядку вини особи в учиненні злочину, і цей факт відбивається в процесуальному рішенні – обвинувальному вирокі суду, який набрав законної сили; застосування покарання супроводжується обмеженням прав і свобод засудженого, що має індивідуальний, особистий характер; публічний характер покарання забезпечує підстави для здійснення негативної оцінки з боку держави як самого факту вчинення злочинного діяння, так й особи злочинця; застосування покарання супроводжується і детермінує цілу низку наслідків правового характеру, найбільш суворим з яких виступає судимість.

Загальновизнаною у кримінальній науці є точка зору на кримінальне покарання як особливий вид заходу державного примусу. Державний примус за своєю природою слід визначати як примус правовий, що допускається виключно в межах правових установлень (матеріальна складова) і в порядку, передбаченому законом (процесуальна складова). Правовий примус традиційно розглядається як співіснування двох форм примусового впливу на особу – фізичного і психічного. Примус є притаманним усім видам покарання. Однак характер поєднання його форм є особливим для кожного виду покарання. Психічний примус має як статичний (вказівка законодавця на можливість призначення покарання за певне діяння, ви-

знане злочином), так і динамічний (загрозливий вплив на свідомість особи, який породжує страх щодо можливого застосування кримінального покарання, що супроводжується обмеженням певних юридичних прав і свобод) рівні впливу на особу. При цьому ступінь психічного впливу в процесі реалізації покарання є прямо пропорційною не лише характеру вчиненого діяння і цінності благ, на які здійснено посягання в процесі злочинної діяльності, а й характеру суспільної небезпечності злочинця. Це дає можливість для визначення особливих підстав застосування покарання у разі вчинення повторного чи рецидивного діяння. Фізичний примус уособлює виключно динамічну складову покарання, що полягає у втіленні в реальні відносини обмеження прав і свобод особи, визнаної винною в учиненні злочину.

Таким чином, фізичний і психічний примуси свідчать про амбівалентну природу державного примусу в межах кримінального права, яка поєднує як загрозу застосування покарання у разі вчинення злочину (психічний примус), так і його застосування у формі обмеження прав і свобод злочинця (фізичний примус).

Визнання за державним примусом самостійної ознаки покарання вказує на спробу українського законодавця відмовитися від визнання кари як суттєвої властивості покарання з виведенням останньої за межі покарання, оскільки ч. 2 ст. 50 КК України свідчить, що кара є метою покарання, а не його ознакою. Таким чином, було здійснено спробу поставити крапку у довготривалій дискусії щодо співвідношення кари та покарання, основні етапи якої мають такі віхи.

Звернення до проблеми визнання кари як властивості кримінального покарання зумовлено покладанням на заходи соціального захисту завдань із фактичного покарання осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння (починаючи з КК УСРР у редакції 1922 р. і закінчуючи КК УСРР у редакції 1927 р.). Такий стан справ дав підстави зробити висновок про втрату певного зв'язку між кримінальним злочином і покаранням, визнаючи перше виключно підставою для застосування кримінальних репресій. Інколи репресії могли застосовуватися без установлення факту вчинення злочину. Так, у ст. 34 КК УСРР 1927 р. установлювалося право суду застосовувати такі заходи соціального захисту, як: видалення за межі УСРР або окремої місцевості з обов'язковим оселенням; заборона проживати в окремих місцевостях у випадках не лише притягнення до кримінальної відповідальності осіб, а й у разі *недоведеності закинутих їм звинувачень, якщо суд визнає, що через їхню минулу злочинну діяль-*

ність або через зв'язок зі злочинним оточенням залишити цих осіб у даній місцевості є суспільно небезпечним (курсив – О. К.). У ч. 2 цієї статті особливо підкреслювалося, що «справу про застосування цих заходів до таких соціально небезпечних осіб може порушити прокуратура, причому незалежно від притягнення їх до відповідальності за заподіяння певного злочину (курсив – О. К.)». Ситуація вимагала відмовитися від визнання виключно за заходами соціального захисту можливості відповідальності за вчинений злочин, оскільки термін «соціальний захист» за змістом не відповідає терміну «покарання», тому що останній характеризується властивостями кари. Таким чином, визначення ознаки кари як властивості покарання стало підставою для відмови на рівні законодавства від поширення заходів соціального захисту на всі випадки вчинення злочину, якими підмінялося покарання.

Відповідно новий виток дискусії проводиться щодо визнання місця і ролі кари у покаранні у зв'язку з побоюванням створення умов для відновлення поглядів на можливість застосування кримінальних репресій щодо осіб, які перебували у певному маргінальному стані. Однак, уявляється, що для таких побоювань немає ніяких підстав, оскільки законодавець визнає, що підставою для застосування покарання є факт установлення вини особи в учиненому злочині (ч. 1 ст. 50 КК України), що автоматично вказує на гіпотетичність підстав для таких застережень.

Кару як певну відплату з боку держави за вчинений злочин абсолютно справедливо віднесено законодавцем до мети покарання, оскільки кара характеризується як об'єктивне явище, тобто кінцевий результат, заради досягнення якого і застосовується покарання, що, з одного боку, не дає можливості застосовувати кримінальні репресії без вини особи в учиненні злочину, а з другого – не створює підстав для посилення репресій, тяжкості й суворості покарання, яке застосовується у разі вчинення злочину.

Суттєвою властивістю покарання на законодавчому рівні визнаний державний примус, який віддзеркалює його визначальні властивості, вказуючи на їх публічну й примусову природу, що повністю відповідає змісту покарання як наслідку винного вчинення особою злочину, що супроводжується обмеженням прав і свобод такої особи.

Змістовною характеристикою покарання слід визнати його процесуальне оформлення, яке полягає в можливості призначення покарання виключно вироком суду. Крім того, якісною властивістю кримінального покарання слід визнати обмеження прав і свобод засудженого. Майже всі науковці погоджуються з тим, що покарання завжди містить у собі обме-

ження злочинця у користуванні певними благами. Зазначений науковий підхід вказує на поширення ціннісних засад у визначенні змісту загальної спрямованості покарання. Цей підхід слід визнати досить вдалим з урахуванням такого. По-перше, поняття цінності має глибокий об'єктивний зміст, оскільки характер таких цінностей має соціально-культурне схвалення з боку суспільства. По-друге, застосування ціннісного підходу забезпечує наближення таких двох різних за змістом кримінально-правових реалій, як об'єкт злочину і об'єкт покарання, які хоча і відіграють різні ролі, однак їх зближення створює засади для пошуку відповідності, необхідної в умовах застосування покарання. По-третє, вказівка на обмеження благ у процесі застосування покарання вбачається досить вдалою і з огляду на те, що у такий спосіб визначається спрямованість покарання на тимчасове обмеження або позбавлення можливості користуватися тим, що являє собою цінність, що є благом, а не будь-чим, що не відповідає ознакам цінності в її соціально-культурному значенні.

Уявляється, що в українському законодавстві проблема визначення характеру обмеження у зв'язку з призначенням покарання в цілому розв'язана, оскільки встановлено, що: а) покарання супроводжується виключно обмеженням, а не позбавленням, що вказує на можливість користуватися позбавленим у майбутньому; б) обмеження поширюються виключно на права і свободи, що уособлюють за своїм змістом соціальні й особистісні цінності на об'єктивному рівні їх існування; в) обмеження поширюється виключно на права і свободи, які належать засудженому, і не може поширюватися на права і свободи інших осіб, незалежно від їх ставлення до засудженого.

При визнанні в цілому вдалою конструкцію об'єкта покарання, яка знайшла втілення в чинному законодавстві, окремі науковці звертають увагу на певну допущену прогалину в його визначенні, оскільки генеза покарання вказує на необхідність орієнтації покарання не лише на обмеження прав і свобод злочинця, а й відшкодування заподіяної шкоди. При всій аргументованості зазначеної позиції слід вказати на певне застереження, яке має бути враховане. Спроба закласти в кримінальне покарання можливість відшкодовувати заподіяну шкоду у функціональному плані буде супроводжуватися формуванням комплексного кримінально-правового заходу, застосування якого здатне вирішувати значну кількість поставлених перед цим заходом цілей, що автоматично виключає можливість застосування останнього на засадах необхідності і достатності. Таким чином, кримінальне покарання як вид кримінально-правового за-

ходу буде наслідувати долю такого покарання, як позбавлення волі, комплексний характер функціонування якого в умовах існування радянської держави забезпечив його домінування над всіма іншими видами покарання. Уявляється, що кримінально-правові заходи повинні здійснювати цілеспрямований, необхідний і достатній вплив на осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, без надлишкової універсалізації такого впливу, що, у свою чергу, не створюватиме умов для поширення або занедбання тих чи інших видів кримінально-правових заходів. Проблема ефективного усунення заподіяної шкоди може бути розв'язана без застосування кримінального покарання за умови збереження існуючої форми захисту прав цивільного позивача у кримінальному процесі, мета якого полягає саме в усуненні заподіяної шкоди, відшкодуванні завданого збитку та відновленні порушених суспільно небезпечним діянням прав.

П.В. Хряпінський, д.ю.н., професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології Національного гірничого університету

ЗАОХОЧЕННЯ І ПОКАРАННЯ ЯК ПАРНІ ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ У СИСТЕМІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

У тезах розглядаються малодосліджені питання парності кримінально-правових категорій у системі міждисциплінарних зв'язків.

В тезисах рассматриваются малоисследованные вопросы парности уголовно-правовых категорий в системе междисциплинарных связей.

The theses consider scantily explored issues of criminal legal categories duality in the system of interdisciplinary connections.

Дослідження парності правових категорій розкриває нові можливості впливу на суспільні відносини, що є предметом кримінально-правової охорони (регулювання). Пізнання правової матерії із цих позицій значно розширює пізнавальні можливості, розглядає зазначені правові явища у взаємозв'язку і взаємозалежності, повніше фіксує їх внутрішні зв'язки, чіткіше встановлює як елементи єдності, так й протилежності. Для віднесення юридичних категорій до парних категорій необхідно визначити специфічну єдність протилежностей і розкрити її через відмінність, тожність, переходи до суттєвого першого, другого і т.д. порядку, що проявляється у роздвоєнні протилежних моментів і сторін.